

חובת העד להעיד

הרב עזריאל שטייג

- ♦ פסק השו"ע
- ♦ דעות שחייב להעיד
- ♦ חיוב עדות מצד גמילות חסדים
- ♦ חיוב עדות מצד האיסור להזיק
- ♦ שיטת המאירי
- ♦ סיכום

כתבה המשנה במסכת שבועות (לא): **"השביע עליהם חמשה פעמים חוץ לבי"ד ובאו לבי"ד פטורין"**.

ואומרת על זה הגמרא (לב):

מנלן דאכפירה בב"ד הוא דמחייבי, אחוץ לב"ד לא מחייבי? אמר אביי אמר קרא 'אם לא יגיד ונשא עונו', לא אמרתי לך אלא במקום שאילו מגיד זה מתחייב זה ממון. א"ל רב פפא לאביי: אי הכי אימא שבועה גופא בב"ד אין ושלא בבית דין לא! לא ס"ד דתניא 'לאחת' לחייב על כל אחת ואחת ואי ס"ד בב"ד מי מחייב על כל אחת ואחת והתנן השביע עליהן חמשה פעמים בפני ב"ד וכפרו אין חייבין אלא אחת אמר ר' שמעון מה טעם הואיל ואינם יכולין לחזור ולהודות? אלא לאו שמע מינה שבועה חוץ לב"ד כפירה בב"ד.

נמצא שלענין קרבן על שבועת העדות - החיוב חל רק בפני בי"ד. וכיון שהגמרא למדה זאת מהפסוק "אם לא יגיד ונשא עונו" משמע שכל הכלול באיסור זה חל רק בפני בי"ד. בגמרא (בי"ק נז.) מבואר שעצם החיוב להעיד נלמד מהפסוק "אם לא יגיד ונשא עונו":

תניא אמר ר' יהושע: ארבעה דברים העושה אותם פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ואלו הן: הפורץ גדר בפני בהמת חברו, והכופף קמתו של חברו בפני הדליקה, והשוכר עדי שקר להעיד, והיודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו. ...היודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו, במאי עסקינן? אילימא בבי תרי, פשיטא דאורייתא הוא - אם לא יגיד ונשא עונו! אלא בחד.

הרי שחובת העדות נלמדת מהפסוק "אם לא יגיד ונשא עונו".

אם נחבר את שתי הסוגיות עולה שחובת ההעדאה היא רק בתבעו להעיד בפני בי"ד.

וכן נראה שכתבו גם בתוספות (שם ד"ה פשיטא):

וא"ת ה"מ כשעבר על שבועתו כדכתיב ושמעה קול אלה? וי"ל דה"ק קרא, כשעובר בדבר שאם לא יגיד היה נושא עון אז יביא קרבן שבועה, אבל בלא

שבועה נמי איכא נשיאות עון כדמוכח במתני' באחד דיני ממונות (סנהדרין דף לז:).
ודוקא בב"ד דכשאומרים אין אנו יודעים להעיד שוב אינם יכולין להעיד דכיון
שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, והיינו אם לא יגיד דקרא, אבל חוץ לב"ד אין לחוש
שיכול לחזור ולהעיד.

מהמילים "אין לחוש" משמע שפטורים מלהעיד לגמרי.

פסק השו"ע

בשו"ע (סימן כח סעיף א) פסק:

כל מי שיודע עדות לחברו וראוי להעידו ויש לחבירו תועלת בעדותו חייב להעיד
אם יתבענו שיעיד לו. והוסיף הרמ"א: (בבית דין. תוס' וב"י).

בב"י הביא רק דעה אחת החולקת על התוס' - דעת הרא"ה (הובא בנמוק"י ב"ק כד) שאין
חיוב להעיד. לכן נראה שכוונת השו"ע במילים 'אם יתבענו' ללמדנו שהתביעה להעיד
צריכה להיות בבית דין (שזה המקום שיש בו משמעות לתביעה). לפי"ז כל כוונת הרמ"א
היא לפרש דבר זה להדיא ולא להשאירו להבנת המעיין.

דעות שחייב להעיד

המשכנות יעקב (חלק ח"מ סי' יב) הקשה על פסק זה:

ולענ"ד זה צע"ג דהא יש בזה משום לא תעמוד על דם רעך כו' כל שיודע לו זכות
בעדותו והוא מפסיד ע"י מניעתו להעיד, וכ"כ להדיא הרמב"ם בספר המצות
מצוה רצ"ז בשם ספרי, והוא לאו כללי לכל הצלה שביד האדם לגופו של חבירו
או ממונו שעובר בלאו זה, וע"כ הך דרשא דספרי להיכא שאין משביעו אתי.
דאל"כ קרא ל"ל להכי באם לא יגיד קאי. וגם יש בזה משום השבת אבידה דלא
תראה כו' והתעלמת, ובל"ז כל עשוק מצוה להציל עשוק מיד עושקו וטובא
קראי כתיבי, ואיך יחריש היודע עדות, הא אדרבה מצוה להעיד כלשון הספרי
מניין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק ת"ל לא תעמוד כו',
וע"כ איירי בלא תבעו וכמש"ל.

עיקר קושייתו היא משלשה מקורות: הראשון הוא הרמב"ם בספר המצוות (לאוין רצ"ז)
שכתב:

הזהירנו מלהתרשל בהצלת נפש אחד כשנראהו בסכנת מות או ההפסד ... ובאה
האזהרה באמרו לא תעמוד על דם רעך. וכבר אמרו שמי שיכבש עדות תכללהו
גם כן זאת האזהרה כי הוא רואה ממון חבירו אבד והוא יכול להחזירו אליו
באמרו האמת. וכבר בא בזה הענין גם כן אם לא יגיד ונשא עונו. ולשון ספרא
מנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק תלמוד לומר לא תעמוד
על דם רעך, ומנין שאם ראית אותו טובע בנהר או חיות או לסטים באין עליו
שאתה חייב להצילו ת"ל לא תעמוד על דם רעך. ומשפטי מצוה זו כבר התבארו
בסנהדרין.

המקור השני הוא מצות השבת אבידה, ונראה שכוונתו לגמרא האומרת "ראה מי ששוטפין ובאין הרי זה גודר בפניהם, אמר רבא לכל אבידת אחיך לרבות אבידת קרקע" (ב"מ לא.), שממנה למדו הראשונים שחלק ממצוות השבת אבידה זה להציל חברו מנזק הקרב אליו, כמו שכתב הטור (סימן קנד אות יב, ומקורו מתשובות הרא"ש כלל צט סימן יא). המקור השלישי הוא מקור כללי, שישנם פסוקים רבים שקוראים לעם ישראל להציל עשוק מיד עושקו (עיין ישעיהו א, ועוד הרבה). משלושת המקורות הללו לא נראה לחלק בין תבעו לעדות בבי"ד לבין אם לא תבעו בבי"ד לעדות.

והנה בנתיבות (משפט האורים סימן כח סק"א) כתב:

ונראה דדוקא בעד אחד דאין מחייב רק שבועה אינו חייב מדאורייתא להעיד, אבל במקום שמחייב ממון כגון בהכשירו לקרוב כשני עדים, נהי דאינו עובר באם לא יגיד, מכל מקום חייב להעיד מדאורייתא משום השבת אבידה לבעלים. עיין בתשובות הרא"ש (כלל צט סימן יא) ובטור (קנד ס"ב) מצוה לומר לשמעון כו' שהשבת אבדה הוא וכו' עיי"ש. ואם כן הוא הדין בלא תבעו. ובכל מקום דאינו חייב משום אם לא יגיד - מכל מקום חייב משום השבת אבדה.

הנתיבות צמצם את דברי הרמ"א והשו"ע רק לגבי הגדרת איסור אם לא יגיד ונשא עונו, אבל מצד חובת השבת אבידה ודאי שמוטל עליו להעיד, ומשמע מדבריו שאף אם לא תבעו כלל - חייב להעיד, ככל איסור השבת אבידה.

גם בשער משפט (סי"ב) האריך להקשות על פשטות דברי הרמ"א ומסיים:

ובאמת לולי דברי הבית יוסף והסמ"ע הייתי אומר דמש"כ הרמב"ם והטור והוא שיתבענו שיעיד לו, היינו לאפוקי כשאדם יודע עדות לחבירו והבע"ד עדיין אין דנין זה עם זה, או שדנין זה עם זה אלא שאינו יודע אם הדבר תלוי בעדותו אינו מחוייב לילך לב"ד ולהעיד. משא"כ בדבר איסור או דיני נפשות, מחוייב לילך מעצמו לקיים ובערת הרע מקרבך, אבל פשיטא אף בדיני ממונות מחוייב להעיד כשיודע שהבע"ד דנין ביחד והדבר תלוי בו.

באמרי בינה (דיני עדות סי' ח) העיר שמהכס"מ משמע שהבין מעין זה אף בשיטת התוספות, שכך כתב הכס"מ¹:

וכתב רבינו להעיד בב"ד לומר דדוקא בבי"ד הוא שחייב להעיד, שאם אמר איני יודע שוב אינו יכול להעיד, אבל חוץ לבי"ד אין לחוש, כיון שיכול לחזור ולהעיד. וכן דעת תוספות והרא"ה. אי נמי מדכתיב אם לא יגיד ונשא עונו במקום שאילו היה מחייב ממון, לאפוקי חוץ לבי"ד דאפילו לא היה מגיד לא היה מחייב ממון.

משמע שהבין מדברי התוספות שאין חובה להעיד מחוץ לבית דין, וכן שתביעת בעל דין המחייבת להעיד היא רק תביעה שיעידו בפני בי"ד. אבל אין במשמעות דבריהם בכדי

1. הלי' עדות פרק א הלי' א.

לשלול חובת ההעדאה בבית דין אפילו שהתביעה לעדות הייתה מחוץ לבי"ד. בהמשך דבריו הוסיף הכס"מ:

ומה שכתב (הרמב"ם) והוא שיתבענו (מבואר) בפרק שבועת העדות דכל שלא שמעו מפיו שאמר להם בואו והעידוני אינם חייבים קרבן שבועה ובפקדון חייבים, ומשמע דהוא הדין נמי בנשיאות עון בלא שבועה בעינן שישמעו מפיו, דאי לא תימא הכי לפלוג בעדות גופה בין היכא דאיכא שבועה להיכא דליכא, ועוד דהא אמרנן דכל היכא דמחייב קרבן שבועה אם לא נשבע נשיאות עון מיהא איכא, מכלל דכי לא מחייב קרבן שבועה אפילו נשבע כי לא נשבע ליכא נשיאות עון.

גם פה לא מזכיר הכס"מ שהתביעה להעיד צריכה להיות בבי"ד, רק כוונתו שהיות שמפורש שחייב קרבן שבועה חל רק כשיתבענו בעל הדין, ממילא נשיאת עון היא רק בתביעה על ידי בעל דין. האמרי בינה הוסיף שבכנסת הגדולה מפורש לכאורה שאיסור "אם לא יגיד ונשא עונו" שייך גם בתביעה שלא בבי"ד. שכך כתב כנה"ג²:

אם הוא במקום שאין שם ב"ד חייב לשלוח דבריו בכתב למקום אחר בפני ב"ד ואם מונע עובר על אם לא יגיד.

בסוף דבריו כתב האמרי בינה לבאר מדוע נצרכה התורה לצוות על חיוב הודאה, אעפ שהוא כבר כלול במצות השבת אבידה ואיסור לא תעמוד על דם רעך, וז"ל:

ועוד ראיה דאם נאמר דאינו עובר רק אם עומד בפני ב"ד ואינו רוצה להעיד, יקשה למה צריך להא דאם לא יגיד, הא בלאו הכי חייב להעיד מטעם השבת אבידה, וכבר חייבתו התורה מכל אבידת אחיך, וכל מוני מצות מונין לעשה זו דחייב להעיד בבי"ד זכות חברו. ואין לומר דחייבתו התורה להעיד אף במקום הפסד ממון, זה אינו, דודאי אינו חייב שיפסיד בזה ממון, ושכר בטילה מותר לקבל. ואף דהרמב"ם במנין לאוין כתב בלאו דלא תעמוד על דם רעך דברי הספרי דאם יודע לו עדות אינו רשאי לשתוק דקאי גם על ממון - אם ראה ממון חברו אבד ויכול להחזירו אליו, באמרו אמת תכללהו ג"כ זאת האזהרה ע"כ, צ"ל ג"כ דהוי רק דרך אסמכתא, דהא מבואר בש"ס סנהדרין דקרא דלא תעמוד אתי לחייב למיטרח ומיגר ועיי"ש ברש"י לא תעמוד על עצמך משמע אלא חוזר על כל צדדין שלא יאבד דם רעיק ועל אבידת ממון אינו חייב למיטרח ומיגר ואם נאמר דאינו עובר על אם לא יגיד רק כשעומד בפני ב"ד א"כ ל"צ קרא רק מטעם אבידה חייב בהשבה ועיין נתיבות דאף אם קבל קרובים דאינם עוברים על אם לא יגיד מ"מ חייבין מטעם השבת אבידה וא"כ כל עדים כשרים ג"כ חייבים מטעם השבת אבידה ול"צ קרא אם לא יגיד אלא ודאי דלולא הקרא לא היה מחויב לילך לפני ב"ד ולאטרוחי והוסיף קרא אם תובע אותו שילך לפני ב"ד אף

2. סימן כח הגהות טור אות ט, בשם שו"ת ראני"ח ח"ב סי' לג.

דמטעם השבת אבידה ליכא מ"מ חייב לילך ולהעיד ואם אינו הולך עובר בעשה דאם לא יגיד.

כלומר, הלימוד מ"לא תעמוד על דם רעך" הוא אסמכתא בלבד, שהרי אינו חייב להוציא על זה ממון, ומשום השבת אבידה אין חיוב לילך לבי"ד רק שהבי"ד יבא אליו (כדוגמת אבידה), אבל משום לא יגיד חייב ללכת לבי"ד ולטרוח בזה.

חיוב עדות מצד גמילות חסדים

מדברי האמרי בינה למדנו גם גדר מסוים בחובה להעיד. החובה להעיד אינה משום "גזל" שאז לכאורה היה חיוב להעיד אפילו במקום שייגרם לעד הפסד, אלא משום גמילות חסדים והשבת אבידה. ונראה שיש לזה מקור כמעט מפורש בגמרא (שבועות ל):

אמר רבה בר רב הונא האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא וזילא בה מילתא למיזל לבי דיינא דזוטר מיניה לאסהודי קמיה - לא ליזיל. אמר רב שישא בריה דרב אידי אף אנן נמי תנינא: מצא שק או קופה ואין דרכו ליטול הרי זה לא יטול. הני מילי בממונא אבל באיסורא - אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', כל מקום שיש בו חלול ה' אין חולקין כבוד לרב.

הרי שלמדו מהלכות השבת אבידה לפטור מחובת העדות, פרט למקום שיש חשש שיעשה איסור בעקבות אי מסירת העדות חייב להעיד, שזה דין שלא ניתן ללמוד מהשבת אבידה. ולמרות שהאמרי בינה מגדיר שהתורה חייבה להשתדל יותר בנתינת העדות מאשר בהשבת אבידה, מכל מקום יסוד הדין הוא דומה - גמילות חסדים. (ולכן ישנו פטור מלהעיד מחמת בושה, ומאידך ישנה חובה לטרוח כדי להעיד)..

וכך מפורש ברמב"ן בקונטרס דינא דגרמי³:

והיודע בעדות חברו ואינו מעיד לו אי בחד בלחוד לא עבד ליה ולא מידי דדילמא הוה משתבע האיך ומיפטר ומיהו תרי נמי מיפטרי דאקשינן בגמרא אפטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים אי בתרי דאורייתא הוא ולא אקשינן אי בתרי אמאי פטור מדיני אדם ותניא בתוספתא דשבועות וכן המשביע את העדים על דבר שיש בו שוה פרוטה וכפרו הרי אלו חייבין קרבן ופטורין מן הממון שנאמר ונשא עונו וטעמא דמילתא שאף הוא אינו חייב להעיד לו אלא מדין גמילות חסדים שחייבה תורה להעיד ואם לא רצה לקיים אותה מצוה אין מן הדין לחייבו ממון ... למה זה דומה למי שרואה כיסו של חברו אובד ואינו מצילו או מי שאינו רוצה ליתן פרוטה משלו לעני שאין ב"ד מחייבין אותו בכך אף כאן אין ב"ד מחייבין לשלם מביתו שלא חייבתו התורה בכך אלא כשר המצוות היא זו ואינה בדין ממון.

3. ד"ה עוד צריך לפנים.

וכך כתב הנמוק"י (ב"ק כד.) בשם הרא"ה, וכך נקט בפשיטות הב"י בשו"ת אבקת רוכל (סימן קצד), ולכן התיר למי שהעדות גורמת לו הפסד ממון שלא להעיד (כמו שכתב האמרי בינה).

חיוב עדות מצד האיסור להזיק

אמנם הריא"ז (פסקים ב"ק שם) חולק על זה וסובר ששניים שהיו חייבים להעיד ולא העידו חייבים ממון משום מזיק בגרמי, וז"ל:

היודע עדות לחברו ואינו מעיד לו הואיל ובכלל דיני הגרמות הוא יכול חברו להשביעו שבועת היסת שלא כפר עדותו שהרי אם כפר חייב לשלם לו והרי תביעה זו כשאר תביעות של ממון.

לדבריו החיוב להעיד הוא חיוב ממוני ממש, ומי שלא העיד הוי כאילו גזול את חברו. רבים מהאחרונים הבינו גם ברמב"ם שסובר מעין זה, שכך כתב⁴: "השוכר עידי שקר להעיד לחברו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. וכן עד אחד שכבש עדותו ולא העיד פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים". משמע שדוקא עד אחד פטור מדיני אדם, אבל שני עדים חייבים. וכן דקדקו האחרונים מדברי הכס"מ שם שכתב: "ברייטא בב"ק ריש פרק הכונס: השוכר עדי שקר והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו - פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. ואמרו בגמרא דהיינו בעד אחד, דאילו בשנים מדאורייתא מחייב, ובראש הלכות אלו הארכתי בזה". הרי שהכס"מ אומר להדיא שדברי הרמב"ם הנ"ל נאמרו רק לגבי עד אחד ולא לגבי שנים שבהם "מדאורייתא מחייב". ומכך שאין ברמב"ם רמז לזה שעד אחד חייב בדיני שמים רק מדרבנן, משמע לאחרונים שכוונת הכס"מ שכיון שמדאורייתא מחייב אזי גם צריך לשלם.

לגבי הוכחות הרמב"ן יש לציין לדברי פסקי הרי"ד שהיתה לו גרסא אחרת בגמרא, וז"ל: "והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו במאי עסיקי' אילימ' בני תרי בדיני אדם נמי ניחייב דכת' באם לא יגיד ונשא עונו קאי אלא בחד". הרי שלפי גרסתו מפורש בגמרא שבבי תרי חייבים ממון. ועיין במהדיר שם שגם על תוספתא שהרמב"ן הביא יש פקפוקים בגרסא. מכל מקום אם נאחד את דברי הריא"ז עם דברי הרי"ד והרמב"ם הרי שיש פה טעם נוסף לחובה להעיד - איסור להזיק. ואפשר שאין כוונת הרי"ד כדברי ריא"ז לחייב להעיד מדין מזיק, אלא שמהמילים "אם לא יגיד ונשא עונו" למד הרי"ד שהעד נענש, והבין שהעונש הוא עונש ממון (שנראה מדבריו שחובת התשלום נלמדת מהמילים "אם לא יגיד ונשא עונו"). וכך גם נוח להבין את דברי הכס"מ הנ"ל. ואם כן חיוב העדות הוא מדין "אם לא יגיד ונשא עונו" והגדר הוא כאיסור גזל ומזיק, ולא כגמ"ח.

4. הלי' עדות פרק יז הלי' ז.

שיטת המאירי

והנה נראה שלמאירי⁵ יש שיטת ביניים, שכתב:

היודע עדות לחברו ואינו מעיד בין שהם שנים שכבישת עדותם מפסדת ממון בין שהוא אחד שכבישת עדותו מפקעת שבועה פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים שאף גרמא אין כאן הואיל ואין כאן מעשה ... כל שכתבנו עליו כאן שהוא חייב בדיני שמים פירושו שהוא חייב בו בהשבון הא לענין איסור אף מה שהוא פטור בו מדיני שמים איסור מיהא יש בו אלא שלענין חשבון נאמרה ומכאן כתבו גדולי הדורות שכל שנאמר עליו חייב בדיני שמים פסול הוא לעדות עד ששייב והדברים נראין שמאחר שהוא חייב להשיב תורת גזלה חלה עליו עד ששייב. המאירי אומר שאין פה עשיית נזק ואפילו בגרמא, אמנם חלה על העדים תורת גזלה עד ששייבו.

לפי"ז לכאוי נראה שסובר שהפטור של הגמרא שעד ת"ח לא חייב לבוא להעיד במקרה שבי"ד קטן ממנו - הוא רק כשהוא עד אחד, אבל אם הם שניים - חייבים להעיד. ועוד יוצא לפי זה שחייבים להעיד אף אם נגרם הפסד לעדים. עוד מבואר לפי סברא זו מה החידוש בצווי של "אם לא יגיד ונשא עונו" על פני החיוב מצד השבת אבידה. ודו"ק.

סיכום

נחלקו הפוסקים האם החובה להעיד בדין שייכת רק בתובעו בפני בי"ד להעיד (משום 'אם לא יגיד') או גם בלא הכי (מטעמים נוספים או מהרחבת דין 'אם לא יגיד'). בגדר החיוב נחלקו האם זהו חיוב של גמ"ח או של נזיקין, ולמאירי ישנה שיטת ביניים בזה.

5. ב"ק נו. ד"ה היודע.